

II

У поређењу са другим европским уставима, који су представљали израз буржоаске демократије крајем XIX века, Устав из 1888. године је, поред свог основног политичког значења — стварања услова за парламентарну монархију, био потпуно у складу са њима у области судства и заштите уставних права грађана како уопште, тако и када се нађе пред судом.

Оцењујући, на крају, значај наведених начела са становишта садашњих југословенских устава, можемо рећи да су многа од њих сачувана и да су постала трајна начела нашег судства, односно да су задржала свој правни континуитет. Иако нам овај Устав као и други уставни из прошлости српског народа, „не може послужити као непосредна инспирација јер је настао у битно промењеним друштвеним условима” (6), у погледу наведених судских начела он је показао да, фактички, то јесте. Поред тога, посматран шире, ван судске власти и онога што се под њим окриљем дешавало, Устав из 1888. године може послужити као узор и у једном другом светлу: као пример чистоте језика, једноставности, разумљивости и доступности свакоме (а не само правницима) и сажетости (204 одредбе, док садашњи Устав СФРЈ има 403, а Устав СР Србије 438 одредаба). Отуда, велики едукативни значај овог Устава не само за оне који проучавају уставну прошлост српског народа, већ и за оне који пишу нове уставе.

UDK 342.4 (497.11) (091)

др Тодор И. Подгорац,
ванредни професор Правног факултета у Крагујевцу

ТВОРЦИ УСТАВА КНЕЖЕВИНЕ И КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ 1835—1903.

Овде није реч о уставу у материјалном смислу као општем правном акту којим се одређује организација највиших органа државне власти (њихова надлежност и узајамни односи, поступак њиховог увођења у посао) и положај појединца у односу на ову власт, и којим се обухватају основна начела државне организације и правног поретка у целини (о уставу у материјалном смислу одређеном и другачије: као акту ограничавања и рационализације државне власти и гаранције слободног политичког живота, или као акту који регулише државну власт, својину и положај и права човека и грађанина итд, итд. (1); нити је овде реч о

(6) Јовчић М., Предговор књизи: *Устави Кнежевине и Краљевине Србије (1835—1903)*, „Научна књига”, Београд, 1988, стр. 9.

(1) О појму устава вид. наш рад *Устав Сједињених Америчких Држава*, „Гласник Правног факултета у Крагујевцу”, Школска година 1986/1987, стр. 6—7.

материјалном избору одговарајућег права као узроку настанка устава; овде, такође, није реч о уставу у формалном смислу као општем правном акту који доноси уставотворац или највиши законодавац, по уставотворном поступку и у форми устава; нити је овде реч о материјалном извору одговарајућег права као друштвеном чиниоцу који твори устав. Овде је реч о појединцима који су се истакли у изради пројеката устава Србије у периоду од скоро једног века. Међутим, сво питање се не може издвојити и посматрати само за себе, без везе са малочас истакнутим: мислимо да се ауторство једног устава никако не може приписати само једном човеку; ово питање се може посматрати у контексту узрока настанка устава и друштвеног чиниоца који твори овај општи правни акт изузетне правне снаге, који има своја два појма — формалан и материјалан, како то утврђује правна и, посебно, уставноправна теорија.

Материјални извор свих српских устава из овог периода је борба између владалаца (који су, као господари, желели пуну власт) и народа (чији су представници тежили ограничавању аутократских прохтева владалаца и прокламовали да свака власт извире из народа (2)).

Од шест српских устава из тог периода, пет је смењивано у целини; само је Устав од 1903. донет појединачним изменама Устава од 1888. (3). Иначе, промене уставâ вршене су нередовним путем и не по унапред утврђеној процедури. Нема сумње да је за то била пресудна борба за националну слободу и државну независност: одатле проистекла нестрпљивост испољавала се и касније, без много хајања за формалноправно важеће одредбе. Од шест устава из тог периода три су била октроисана — Срењински и последња два; тзв. Турски устав, као дело турске владе, руске дипломатије и стареџина — противника књаза Милоша, био је наметнут и Књазу и народу; и при доношењу осгала два устава — Устава од 1869. и оног од 1888. као много слободоумнијег од претходног и који је представљао победу грађанских демократских начела за која се српски народ борио још од прве владавине књаза Милоша (4), није поштована

(2) Вид. Ј. М. Продановић: *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, Геша Кон Д., Београд, с. а., стр. 431. „За трајања ове борбе — каже Продановић на истом месту — вршени су државни удари; гажени обустављани и укидани уставни и закони; јављале се буне и завере; заповени преки судови; проглашавана ванредна стања; забрањиване политичке странке; угушивана штампа; растериване Народне скупштине; онемогућавани зборови и договори; спроводени крвави и насилни избори. Било је жртава, с обе стране барикаде! Механо су династије и страдали владаноци. Кнез Милош је морао напустити Србију, кнез Миљан је најпре одатнаг с престола а за своје друге владе убијен; кнез Караборковић је збачен; краљ Милан принуђен на абдикацију; последњи Обреновић погинуо је од војничке завере коју је народ одобрио. Страдали су и борци против аутократије; једни су стрељани, други осуђивани на робију, трећи изгнани из земље. Рушен је ауторитет младлачки, али су морално пропадали и политички правни и читаве странке приморане да се одрекну својих битних начела... Србија није имала поступну еволуцију у уставном развоју, него само нагла подизања и рушења. Уставни су били као кућа на песку; обарао их је први јачи политички ветар. Снага многих генерација трошила се и распала у борби за основна уставна права и слободе без којих се није могло ни остварити национални идеал српског народа ни постићи поуздан културни и привредни напредак.”

(3) Вид. Ј. М. Продановић: *Op. cit.*, стр. иста; С. Јовановић: *Уставно право*, Београд, 1907, стр. 3.

(4) Ево како ту борбу као, по нашем мишљењу, материјални извор устава слика В. Чубриловић: „Изграђивана као монархија, Србија је у свом унутрашњем уређењу имала да савлада основне супротности: како сачувати демократске традиције народних самоуправа а добити јаку државу. Борба око тога добила је вид сукоба између владаноци и народа. Лични режими у Србији оправдавају се потребом за јаким државном влашћу у земљи, народне масе траже да се заведу уставност и парламентаризам, грађанске слободе, затим, да се спроведе демократизација државне управе и изградни самоуправни живот. О.: 1858—1878. Носилац ових идеја била је Либерална странка, после 1878. Радикална странка. Као што је Устав од 1869. био дело либерала, тако је Устав од 1888. био дело радикала” (*Историја политичке мисли у Србији XIX века*, „Просвета”, Београд 1958, стр. 361).

обвезујућа форма у погледу субјеката и поступака. Чини се да у нередовним друштвеним приликама и није могло бити другачије.

Допуштајући могућност разликовања два елемента у материјалном извору устава уопште (5), утврђујемо: жива друштвена стварност земље чија се држава, са потребним атрибутима, стварала и изграђивала, на коју су утицале стране силе, у првом реду, Турска, Русија и Аустрија, била је узрок настанка устава, а политичко вођство, државници и народ, без обзира на његов социјални положај и културу, и једни и други са развијеним смислом за ту стварност — онај *друштвени чинилац* који је под утицајем тог узрока доносио уставе.

Дакле, с друштвеног гледишта, творац устава се једино тако може одредити.

Ако су политичко вођство, државници и народ Кнежевине и Краљевине Србије били политички субјекти и актери у доношењу и мењању устава, каква је онда ту била улога стручњака — *уставописаца* или, како се често називају, твораца устава, уставотвораца (6)? Одговоримо одмах, пре него што их поименце наведемо: огромна, без икакве резерве — без њих незамислива и, везано с одређивањем твораца устава с друштвеног гледишта: имали су веома развијену правну свест о потреби доношења устава и одредбе у њима садржане редиговали су, углавном према смерницама ондашње друштвене политике.

У историји српског уставотворства (уставодавства) XIX и почетком XX века међу уставописцима, без сумње, најистакнутије место заузимају:

Димитрије Давидовић, чије се име везује за Сретењски устав (1835);

Јован Хаџић, *Аврам Петронијевић*, *Јаков Живановић*, чија се имена везују за тзв. Турски устав (1838);

Радивоје Милојковић, *Јован Ристић*, *Димитрије Матић*, чија се имена везују за Устав од 1869 (име овог другог и за Устав од 1888);

Милован Б. Миловановић, *Глиша Гершић*, *Стојан Новаковић*, *Милутин Гарашанин*, *Сава Грујић*, чија се имена везују за Устав од 1888. (да не помињемо уставе с почетка XX века).

О сваком од ових уставописаца могла би се написати ако не монографија, онда сигурно добра студија. Писати о свима заједно доста је тежак посао. Зато се за ову прилику ограничавамо на најопштија запажања.

Без обзира на лојалност (7), односно нелојалност према врховној

(5) Уп.: Р. Д. Лукнић: *Увод у право*, Београд, 1968, стр. 228—229.

(6) И сам сам писао о Димитрију Давидовићу као творцу Сретењског устава (*Димитрије Давидовић, творац Сретењског устава*, у књизи: *150 година од доношења Сретењског устава*, Крагујевац, 1985. и *Konstytucja Ksiestwa Serbii z roku 1835 (Sretenska) dzieło Dimitrija Davidowicia*, „Annales UMCS”, Sectio G, Ius, Lublin 1985/1986).

(7) Будући против тачке 17. „Турског” устава, по којој чланови Совјета неће моћи бити збачени без узрока, док не буде доказано код високе Порте, да су криви због каквог престапа — будући против ове тачке (док је Аврам Петронијевић био за) и у унутрашњем трвењу у Србији увек стојећи уз Књаза Милоша, Јаков Живановић је овако своје понашање правдао речима: „Ми дошљаци (Ј. Живановић је у Србију дошао из Срема — Т. П.), кад смо уз власт, на праву смо путу. Ми ваших домаћих рачуна не знамо. У колу шумадинском ми можемо играти, али је непристојно да ми, дошљаци, у Шумадији, водимо коло!” (Наведено према Милићевићевом *Поменнику*, стр. 161).

власти, на династичност, односно нединастичност, на различите политичке маче у Србији, на припадност овој или оној партији и сл, сви поменути уставописци су били, и остали, знаменити Срби, истински најумнији, најдостојнији и најспремнији да допринесу напретку и бољитку свог народа; осведочени родољуби, родољуби и срцем и душом, којима патриотско одушевљење, преданост свом отечеству није сметало да воле друге народе, као што певаше Јован Суботић у осеит 1869. године:

*А будућност српска није друго
Нег слобода сваког народа.*

Иако сви ови прегоаоци, заиста ретког самопрегора, нису били правници по професији, сви они су били свестрано образовани, велике језичке културе, која обухвата не само културу говора и писања, него и културу мишљења: само јасне мисли могу имати јасан језички израз, док рогобатно изражавање открива збрку у мислима. Тиме се и објашњава добар језик и стил ових устава (8).

Ови људи су, захваљујући знању страних језика, били упознати са најзначајнијим светским цивилизацијско-културним достигнућима и у уставноправној области. Одређену улогу у томе играла је и наша скромна филозофскоправна и уставноправна књижевност, углавном развијена под страним утицајима, као и сама преводна књижевност. Од наших писаца из те области посебно ваља поменути Д. Матића, Г. Гершића, М. Б. Миловановића. Може се испитивати укрштање утицаја идеја епохе и мотивације која је произлазила из односа друштвено-политичких снага у одређеним раздобљима Србије тог периода. И без неког улажења у детаље, може се тврдити да ниједан од српских устава тог периода није био, нити је могао да буде, проста копија страних устава, иако је угледања било. Ако су уставописци у нечему и били рецептори, у много чему су се испољили као конструктивни духови, прилагођавајући уставе ондашњем ступњу српске културе и српском националном карактеру.

Проничући у оно што се зове уставна материја (*materia constitutionis*) и имају јако развијен осећај за уставноправну политику која се бави питањима *de constitutione ferenda*, они су доношење устава и њихове промене сматрали веома озбиљном ствари, без обзира на разлике у гледању на поједина питања и нужне уступке који су чињени. Језичко рухо устава било по мери мисли изражених у њему. Сразмерност делова у композицији, одн. архитектоници зависила је, како смо истакли пишући о језику и стилу српских устава XIX и почетком XX века од схватања значаја појединих питања у одређеној друштвено-политичкој ситуацији и односа постојећих снага у друштву — од задовољења једних и незадовољења других.

За Србију XIX век је Велики век: поред успеха, од којих је најважнији стицање потпуне државне независности и национално ослобођење, у њему се одиграо и низ трагичних догађаја. Ако се овај век може означити као век српских нада и обмана, он се може означити и као век

(8) О језику и стилу устава Кнежевине и Краљевине Србије 1835—1903, под истонимим насловом, писали смо за научни скуп САНУ и Правног факултета у Београду *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века*, Београд, 26. децембар 1988.

српских великана. Они који се озбиљно баве историјом Србије и српског народа могу разумети уставне борбе које су трајале скоро један век (а наставиле су да трају и у држави СХС а ево трају и у новој Југославији). Зnamenитост, важност, величина, гласовитост корисност великог броја људи и њиховог рада на пољу уставодавства у том периоду српске историје, сигурно није подједнака, ни истоветна. Али да сви они заслужују помена у српском и другим југословенским народима, то је несумњиво. С осећањем за ново, у нама мора живети и дубоко осећање за прошлост и традицију овог немирног тла. Културни континуитет у животу једног народа се не може, и не сме, прекидати. У нашу културну баштину, својим већим или мањим вредностима, улазе и устави Кнежевине и Краљевине Србије. Значај њихов огледа се у томе колико нас могу поучити и дати нам подстрека за превазилажење текућих тешкоћа. Велика је заслуга уставописца из тог периода што су у живот обновљене Србије унели идеју уставности и законитости: својим делом они могу бити од користи и нашим савременим уставописцима у погледу композиције или архитектоники устава (да у уставима не буде свега и свачега, уз то, датог испретурано), у погледу сразмерности појединих делова и, посебно, у погледу језика и стила.

Везано за нашу савремену уставну праксу, *horribile dictu*: страшно је рећи да уставе пишу и они који не разумеју или не разумеју довољно уставно материјалноправо и уставноправну политику; још је већи грех ако стручњаци у тој материји свесно или несвесно пристају на решења, која остварена, наносе друштву непоправљиву штету.

UDK 342.4(497.11)(091)

др Драгош Јевтић,
ванредни професор Правног факултета у Београду

ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ДОНОШЕЊА УСТАВА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ОД 22. XII 1888. ГОДИНЕ

Недавно се навршило сто година од доношења Устава Краљевине Србије од 22. XII 1888. године — најнапреднијег Устава донетог у Србији XIX века. Захтевани обим излагања не дозвољава нам да говоримо о карактеристикама друштвено-економског и политичког развоја Србије у време доношења тог Устава као и о неким догађајима који су непосредно претходили његовом доношењу. Оно што морамо рећи то је да су масе у земљи, средином деведесетих година, односно после догађаја из 1885, захтевале „слободоумнији Устав, који ће учинити крај личног режиму“.

После пораза у рату с Бугарском 1885. године краљ Милан је увиђао да се не може одржати на престолу. Из тих разлога он је донео одлуку о уступању престола сину. Међутим, краљ Милан је страховао да се „његов наследник неће моћи одржати на престолу, ако не буде имао потпору радикалне странке“. Зато је закључио споразум с радикалима дајући пристанак да се донесе нови устав док су се радикали